

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

«CİNAYƏT HÜQUQU» KAFEDRASİ

«CİNAYƏT HÜQUQU» FƏNNİ ÜZRƏ

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 5 «Cinayət tərkibi»

vaxt – 4 saat
mühazirə – 2 saat
seminar – 2 saat

Tərtib etdi: «Cinayət hüququ» kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

Rəsul Rüstəmov

Mühazirənin mətni kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.

Protokol № _____ «____» _____ 2016-cı il

B A K I - 2016

Mövzu № 5
«Cinayət tərkibi»

Plan:

GİRİŞ

1. Cinayət tərkibinin anlayışı və əhəmiyyəti
2. Cinayət tərkibinin əlamətləri
3. Cinayət tərkibinin növləri

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2020
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2020
3. T.E.Qarayev, R.Ə.Şəmsizadə. Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları. Bakı, 1989;
4. Ağayev İ.A. Cinayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2005
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə). Bakı, 2019.
6. F.Y.Səməndərov «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı.2016
7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları. Bakı, 2016.
8. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Под. Ред. Ветрова Н.И. и Ляпунова Ю.И. М., 2012
9. T.M.Qafarov «Cinayət və cinayət məsuliyyəti». Bakı, 1978
10. A.V.Naumov. Rusiya cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 1998

GİRİŞ

Biz «Cinayətin anlayışı» adlı 4 sayılı mövzunu öyrəndik və qeyd etdik ki, Cinayət Məcəlləsinin 14-cü maddəsinə əsasən, Cinayət Məcəlləsi ilə cəzətəhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır və onunla yanaşı, cinayətin əlamətləri ilə tanış olduq və onlara aydınlıq gətirdik.

Bundan başqa, əvvəlki mühazirədə cinayətlər çoxluğuna anlayış verildi və onların növləri araşdırılmaqla, oxşar və fərqli cəhətləri araşdırıldı. Eyni zamanda, cinayətlər çoxluğunu konkret cinayətlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlər aydınlaşdırıldı və Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə istinad edilərək, cinayətlərin təsnifatı verildi və bu təsnifatın cinayət hüququnda əhəmiyyəti vurğulandı.

Bu günki mühazirədə biz cinayət tərkibinə anlayış verəcək və onun cinayət hüququnda əhəmiyyətindən danışacağıq. Bununla yanaşı, cinayət tərkibinin növləri sadalanacaq, onun məcburi və fakültativ əlamətlərinə aydınlıq gətiriləcəkdir. Eyni zamanda, cinayət tərkibinin təcrübi əhəmiyyətindən danışılaraq, onun cinayətin tövsifində əhəmiyyətli rolu aydınlaşdırılacaqdır.

Sual 1. Cinayət tərkibinin anlayışı və əhəmiyyəti

Cinayət qanunvericiliyində cinayət tərkibinə anlayış verilməmişdir. Belə bir anlayış cinayət hüquq nəzəriyyəsində işlənib hazırlanmışdır.

İctimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən cinayət qanununda nəzərdə tutulan obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmuyuna **cinayət tərkibi** deyilir.

Anlayışından görüldüyü kimi, hər hansı bir əməlin cinayət hesab edilməsi üçün həmin əməldə cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş obyektiv və subyektiv əlamətlərin mövcud olub-olmaması müəyyən edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində (cinayət məsuliyyətinin əsasları) qeyd edilir ki, bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlaqələrinin mövcud əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

Göründüyü kimi, törədilmiş ictimai təhlükəli əmələ görə şəxsi məsuliyyətə cəlb etmək üçün onun törətdiyi əməldə cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcudluğu müəyyən edilməlidir.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən müəyyən olundu ki, cinayət tərkibi həm cinayət məsuliyyətinin əsası, həm də cinayət və cəza məsələləri ilə əlaqəli öyrənilməlidir. Məhz bu nisbət həmişə hüquqşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Cinayət Məcəlləsinin 303-cü maddəsində (cinayət törətməkdən könüllü imtina etmə) qeyd edilir ki, cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina edən şəxs yalnız o halda cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur ki, onun törətdiyi əməldə başqa bir cinayətin tərkibi olsun. Buradan da görüldüyü kimi, cinayətdən könüllü imtina edən şəxsi o halda cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olar ki, onun əməlində başqa bir cinayətin tərkibi mövcud olsun.

Cinayət Məcəlləsinin həm 3, həm də 30.3-cü maddələri cinayət məsuliyyətinin əsasları ilə bağlı bərabər mövqedə dururlar, yəni bu maddələrin hər ikisində məsuliyyətin əsası kimi həm konkret cinayət əməlindən, həm də cinayət tərkibindən söhbət gedir. Məsuliyyətin əsası ilə bağlı müxtəlif mövqələrdə duran müəlliflər vardır. Professor İ.İsmayılovun fikrincə, cinayət məsuliyyətinin əsası yalnız cinayət ola bilər. Professor B.A.Kurinov cinayət məsuliyyətinin hüquqi və maddi əsaslarını fərqləndirir. O qeyd edir ki, cinayət məsuliyyətinin hüquqi əsasını cinayət tərkibi, maddi əsasını isə cinayətin özü təşkil edir.

İctimai təhlükəli əməl reallıqda mövcud olan hadisədir. Cinayət tərkibi isə müəyyən növ cinayətlərin qanunda verilən anlayışıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik

ki, cinayət hadisəsi obyektiv kateqoriyadır, cinayət tərkibi isə mücərrəd anlayışdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət məsuliyyətinin əsası cinayət qanununda müəyyən edilmiş cinayət tərkibinin anlayışdır. Cinayət məsuliyyətinin əsasını konkret cinayət tərkibini yaradan ictimai təhlükəli əməldir (hərəkət və ya hərəkətsizlik).

Yuxarıda göstərilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, bütün hallarda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün onun törətdiyi əməldə cinayət kimi xarakterizə edən cinayət qanununda nəzərdə tutulan (yəni, qanunla müəyyən edilməsi zəruri olan) konkret tərkib əlamətlərinin hamısı mövcud deyildirsə, şəxs barəsində cinayət işi başlanılmır, başlanılmış iş isə xitam edilməlidir (CPM, mad. 39).

Cinayət tərkibinin təcrübi əhəmiyyətindən irəli gələrək, uzun illər cinayət tərkibinin mahiyyəti barədə mübahisələr getmişdir. Bu mübahisələr əsas etibarlı ilə üç istiqamətdə aparılmışdır:

1. Ümumi cinayət tərkibi mövcuddurmu və ya cinayət tərkibinə yalnız konkret cinayət tərkibi kimi baxıla bilər?

2. Cinayət tərkibinə hansı əlamətlər daxil olmalıdır?

3. Cinayət tərkibi cinayət məsuliyyətinin yeganə əsasıdır mı?

Bu hallar barədə müəyyən mənada konkret nəticəyə nail olunması həm qanunvericiliyin inkişafına, həm də əməlin tövsifi, məsuliyyət məsələləri və cinayət prosesual xarakterli bir sıra problemlərin həllinə əsaslı təsir göstərmişdir.

Cinayət tərkibinə ayrı-ayrı hüquqşünaslar tərəfindən verilən anlayışlar müəyyən qədər bir-birindən fərqlənsələr də, mahiyyət etibarlı ilə bu anlayışlar arasında heç bir fərq yoxdur. Belə ki, konkret nəticə ondan ibarətdir ki, cinayət qanununda hər bir cinayət əməlini xarakterizə edən cinayət tərkibi əlamətlərinin məcmusu öz əksini tapmışdır. Hazırda qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində 253 belə tərkib var (327-ci maddə istisna olmaqla, 100-353-cü maddələr). Bütün bu tərkiblərin hamısı biri digərindən bu və ya digər əlamətinə görə fərqlənilir. Buna baxmayaraq, bu tərkibləri hər bir konkret tərkibi xarakterizə edən ümumi əlamətlər birləşdirir. Cinayət hüquq ədəbiyyatında ümumi cinayət tərkibi anlayışını qəbul etməyən müəlliflərə də rast gəlinir (A.N.Traynin).

Ümumi cinayət tərkibi anlayışının real olması da onu həmişə təsəvvür etməklə mümkündür. Bütün hadisələri ayrıca, tək-cə xüsusi və ümumi kimi təsəvvür etmək mümkün olduğu kimi, cinayət tərkiblərini də müxtəlif mücərrədləşdirmə dərəcəsində təsəvvür etmək mümkündür. Cinayət tərkibinin təcrübi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, əksər hüquqşünaslar tərəfindən ümumi cinayət tərkibi qəbul edilir. Ümumi cinayət tərkibinin qəbul edilməsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün cinayət əməllərini

xarakterizə edən əlamətləri ümumi əlamətlərinə görə müəyyən məntiqi ardıcılıqla düzmək olar. Bu da törədilmiş hər bir əməldə cinayət tərkibinin olub-olmamasının araşdırılmasına əsaslı kömək göstərir. Əks halda törədilmiş ictimai təhlükəli əməli tövsif edərkən, həmin əməldə konkret cinayət tərkibi əlamətlərinin araşdırılması bəsit formada həyata keçirilərdi. Ümumi cinayət tərkibinin qəbul edilməsinin ən mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, heç bir cinayət hüquq normasında konkret cinayət tərkibləri göstərilmədiyi üçün yalnız ümumi cinayət tərkibinin köməyi ilə törədilmiş hər bir əməlin cinayət olub-olmaması barədə qəti nəticə çıxarmaq mümkündür. Əməli cinayət kimi xarakterizə edən tərkib əlamətləri heç kim tərəfindən dəyişdirilə bilməz. Hər hansı bir cinayət tərkibinin əlamətləri digər cinayətin tərkib əlamətlərindən fərqlənir. Ona görə də törədilən əməli düzgün tövsif etmək üçün qanunda nəzərdə tutulan bu əlamətləri düzgün müəyyən etmək lazımdır. Əks halda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsində səhvə yol verilə bilər ki, bu da qanunçuluq prinsipinə ziddir (CM, mad. 5).

Cinayət tərkibi dörd əlamətdən ibarətdir. Bu əlamətlər cinayət hüququ nəzəriyyəsində obyektiv və subyektiv əlamətlər adlandırılır. Obyektiv əlamətlərə obyekt, obyektiv cəhət, subyektiv əlamətlərə isə subyekt, subyektiv cəhət aid edilir. Bu tərkib əlamətlərinin hamısı cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulmur. Normanın dispozisiyasında obyektiv cəhət həmişə, digər əlamətlər isə müəyyən cinayət tərkibini konkretləşdirmək məqsədilə nəzərdə tutulur. Əsas etibar ilə cinayətin obyekt, subyekt və subyektiv cəhəti ilə bağlı olan əlamətlər Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin maddələrində nəzərdə tutulur (CM, mad. 2, 3, 7, 14, 19, 32).

Cinayət tərkibi əlamətlərinin qanunda konkret olaraq müəyyən edilməsi şəxsi cinayət etməkdə təqsirləndirmək üçün bu əlamətlərin kənarında başqa hər hansı bir əlamətin müəyyən edilməsi zərurətini aradan qaldırır.

Konkret cinayət tərkibinə daxil olan əlamətləri ümumiləşdirməklə ümumi cinayət tərkibi əlamətləri yaradılır. Konkret cinayət tərkibi müəyyən növ cinayətlər haqqında hüquqi anlayış olduğu halda, ümumi cinayət tərkibi bütün konkret cinayət tərkibləri haqqında ümumi anlayışdır.

Hər bir konkret cinayət obyektiv olaraq baş vermiş bütün hadisələr kimi çoxlu sayda əlamətlərə malikdir. İctimai təhlükəli əməli törədən şəxsi məsuliyyətə cəlb etmək üçün bu əlamətlərin hamısını müəyyən etmək bir tərəfdən mümkünsüzdür, digər tərəfdən qanunun tələbi baxımından vacib deyil. Başqa cür desək, törədilmiş əməlin elə tərəfləri vardır ki, onların aşkar edilməsi şəxsin məsuliyyətinə təsir göstərmir. Məhz bu baxımdan ümumi cinayət tərkibinin təcrübə üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, ümumi cinayət tərkibi anlayışının müəyyən edilməsi ilə konkret olaraq hər bir ictimai

təhlükəli əməldə cinayətin obyekt, obyektiv cəhət, subyekt və subyektiv cəhəti ilə bağlı olan hansı əlamətlərin müəyyən edilməsinin qanuni tələbinə uyğun olması konkretləşdirilir ki, bu da cinayət hüquq normasının düzgün seçilməsi, yəni əməlin düzgün təsvif edilməsi və cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsinin qanunauyğun olması üçün zəmin yaradır.

Sual 2. Cinayət tərkibinin əlamətləri

Qeyd olunduğu kimi, cinayət tərkibi 4 qrup əlamətdən ibarətdir:

- a) cinayətin obyekt;
- b) cinayətin obyektiv cəhəti;
- c) cinayətin subyekti;
- ç) cinayətin subyektiv cəhəti;

Cinayətin obyekt – cinayət qanunvericiliyi ilə kriminal qəsdlərdən qorunan ictimai münasibətlərdir.

Cinayət obyektinin həm cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi, həm də əməlin tövsifi üçün əhəmiyyəti vardır. Cinayət hesab edilən hər bir əməldən ictimai münasibətlər, yəni cinayətin obyekt zıyan çəkir. Cinayətin obyektinin dörd növü vardır:

- a) ümumi obyekt;
- b) xüsusi obyekt;
- c) qrup növ obyekt;
- ç) bilavasitə obyekt;

Sadalanan bu obyektlər içərisində bilavasitə obyekt cinayət tərkibinə həmişə daxil edildiyi üçün məsuliyyətin həlli zamanı cinayət əməlindən zıyan çəkən obyekt bütün hallarda müəyyən edilməlidir.

Cinayətin ümumi obyekt cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan bütün ictimai münasibətlərdir (CM, mad. 2). Cinayətin xüsusi obyektini qanunvericilik və qorunan eyni tipli ictimai münasibətlərdir (məsələn, şəxsiyyətlə bağlı olan münasibətlər – bölmə VII; dövlət hakimiyyəti ilə bağlı olan münasibətlər – bölmə XI və s.).

Cinayətin qrup obyekt eyni cinsli ictimai münasibətlərdir (həyat və sağlamlıqla bağlı ictimai münasibətlər - XVIII fəsil; məsələn, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti ilə bağlı olan ictimai münasibətlər – XIX fəsil).

Cinayətin bilavasitə obyekt konkret hüquq norması ilə qorunan ictimai münasibətlərdir (məsələn, mad. 120, 131, 158, 234 və s.).

Cinayətin obyektiv cəhəti – ictimai təhlükəli əməlin zahiri tərəfidir (hər bir əməl psixi, fiziki vəhdətdən ibarətdir. Cinayət hüququnda əməlin zahiri və daxili (şəxsin öz əməlinə psixi münasibəti) tərəflərinin fərqləndirilməsi bu əlamətlərin daha dərinədən mənimsənilməsi məqsədinə xidmət edir. İctimai təhlükəli əməlin zahiri tərəfi hərəkətsizlikdə ifadə olunur. Obyektiv cəhətin bu əlaməti bütün hallarda maddənin dispozisiyasında öz əksini tapır.

Cinayətin subyekti – qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış fiziki anlaqlı şəxsdir. Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə əsasən, 16 yaşı tamam olmuş şəxslər cinayətin subyekti hesab edirlər. Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsində konkret cinayətlər sadalanaraq, bu cinayətlərə görə 14 yaşı tamam olmuş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi təsbit edilir.

Cinayətin subyektini bir əlaməti cinayətin subyektinin fiziki şəxs olmasıdır. Bu əlamətə görə cinayətin subyekti yalnız insan ola bilər. Hüquqi şəxslər (idarə, müəssisə və s.), heyvanlar, əşyalar cinayətin subyekti ola bilməzlər. Cinayətin subyektinin digər əlaməti şəxsin anlaqlı olmasıdır (CM, mad. 21, 22).

Cinayətin subyektiv cəhəti – şəxsin törətdiyi əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizlik) qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətidir (CM, mad. 24-26). Cinayətin subyektiv cəhətinə motiv, məqsəd və emosional vəziyyət kimi əlamətlər də daxildir.

Bütün hallarda əməlin qəsd və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilməsinin araşdırılması labüddür, ona görə ki, bu əlamətlər bütün konkret cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir.

Ayrı-ayrı cinayət tərkiblərinin əlamətlərini diqqətlə araşdıraraq müəyyən etdik ki, bu əlamətlər çox müxtəlifdir. Bütün konkret cinayət tərkiblərində olan əlamətləri ümumiləşdirməklə, cinayət tərkibi haqqında ümumi təlim yaradılmışdır.

Ümumi cinayət tərkibinə (bundan sonra cinayət tərkibi) daxil olan əlamətlər iki yerə bölünür:

1. Əsas əlamətlər (zəruri əlamətlər);
2. Əlavə əlamətlər (fakültativ əlamətlər);

Əsas əlamətlər o əlamətlərdir ki, onlardan bütün konkret cinayət tərkiblərinin qurulmasında istifadə edilir. Əlavə əlamətlərdən isə bir sıra konkret cinayət tərkiblərinin qurulmasında da istifadə edilir.

Əsas əlamətlər həm Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrində, həm də Ümumi hissənin bir sıra normalarında öz əksini tapmışdır.

Cinayət tərkibinin zəruri əlamətləri bilavasitə obyekt, ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi), təqsiri (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) və subyekti xarakterizə edir.

Fakültativ əlamətlər cinayətin obyektində əlavə obyekt, cinayətin predmetini, cinayətin obyektiv cəhətində cinayətin nəticəsini, törədilmə üsulunu, cinayətin baş verdiyi məkanı, zamanı, cinayətin törədilmə şəraitini, cinayətin subyektiv cəhətində cinayətin motivini, məqsədini və emosional vəziyyətini, cinayətin subyektində xüsusi subyekti nəzərdə tutur.

Cinayətin bilavasitə obyektinin iki növü fərqləndirilir:

- a) əsas bilavasitə obyekt;
- b) əlavə bilavasitə obyekt;

Buna görə də törədilən hər bir ictimai təhlükəli əməl ictimai münasibətlərə xas olan əsas, ya da əlavə bilavasitə obyekt vasitəsilə ziyan yetirir. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsinə nəzər salsaq görərik ki, xuliqanlıq ümumilikdə ictimai qaydanı (əsas obyekt) kobud surətdə pozma hərəkətlərindən ibarətdir. Lakin, ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması o vaxt cinayət hesab edilir ki, bu hərəkətlər vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi (əlavə obyekt) ilə müşayiət edilsin.

Bir sıra hallarda ictimai münasibətlərə cinayətin predmetinə təsir göstərməklə ziyan vurulur (cinayətin predmeti ilə bağlı bax F.Y.Səməndərov. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük, Bakı, 1999, səh. 152). Məsələn Cinayət Məcəlləsinin 204-cü maddəsində saxta pul, qiymətli dövlət kağızları və ya xarici valyuta, yaxud xarici valyutada ifadə olunan qiymətli kağızları satmaq məqsədi ilə hazırlama, habelə satma cinayət hesab edilir. Göründüyü kimi, burada cinayətin predmetinə təsir göstərməklə, yeni saxta pul, qiymətli dövlət kağızları satmaqla iqtisadi sahədə mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vurulur (və yaxud bax Cinayət Məcəlləsinin 320-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət).

Bir sıra hallarda qanunverici dispozişiyaya cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən əsas əlamətlərlə yanaşı, əlavə əlamətləri - zaman, məkan, şərait, üsul və vasitəni də daxil edir. Qanunverici obyektiv cəhətin əlavə əlamətlərindən istifadə edərək, əsasən cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkiblərin qurulmasına nail olur. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 342-ci maddəsinə nəzər salsaq görərik ki, müharibə vaxtı və ya döyüş şəraitində, rəisin və ya vəzifəli şəxsin öz xidməti borcuna səhlənkər yanaşmasının əhəmiyyətli zərər vurması maddədə cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkib kimi nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinin 343-cü maddəsinə nəzər salsaq, cinayətin törədilmə yerinin tərkibə zəruri əlamət kimi daxil edildiyinin şahidi olarıq (CM, mad. 223.1.).

Cinayətin edilmə üsulu ilə bağlı Cinayət Məcəlləsinin 186-cı maddəsinə nəzərdən keçirək. Özgənin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələmə zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə, cinayət hesab edilir. Eyni əməllərin yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumtəhlükəli üsulla törədilməsi dispozişiyaya cəzanı ağırlaşdıran halını müəyyən edən tərkib kimi daxil edilmişdir.

Cinayətin edilmə vasitəsini tərkibə daxil etməklə, cəzanı ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan tərkibə Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü maddəsini misal göstərmək olar.

Elə cinayətlər vardır ki, bu cinayətlərə görə şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi və cəzalandırılması üçün onun qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatması və anlaqlı olması kifayət deyildir, yəni cinayətin subyektivi ümumi əlamətlərlə yanaşı, müəyyən əlavə xüsusiyyətlərə də malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər müxtəlif cür xarakterizə oluna bilər (məsələn, şəxsin cinsi, sosial vəziyyəti, zərərçəkmiş şəxslə münasibətdə sosial-hüquqi vəziyyəti və s.) Cinayət hüquq nəzəriyyəsində ümumi əlamətlərlə yanaşı, əlavə xüsusiyyətlərə də malik olan subyektə xüsusi subyekt adı verilməsi qəbul olunmuşdur.

Cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə bir halda subyektin ümumi əlamətlərinə malik olan şəxslər tərəfindən ziyan vurula bilər. Cinayət Məcəlləsində xüsusi subyektlə bağlı üç fəsil nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, hərbi cinayətlərin subyektivi yalnız hərbi qulluqçular və ya onlara bərabər tutulan şəxslər, dövlət hakimiyyəti, dövlət qulluğu mənafeyi və yerli özünüidarə orqanlarında qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlərin subyektivi yalnız vəzifəli şəxslər ola bilər (CM, mad. 312).

Xüsusi subyekt əlamətlərindən həm əsas tərkiblərin qurulmasında, həm də cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkiblərin qurulmasında istifadə edilir. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsini nəzərdən keçirək. Maddənin adı «Yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma» adlanır. İlk baxışdan bizə elə gələ bilər ki, istənilən şəxsin yol nəqliyyatı hadisəsi yerindən qaçması cinayət hesab edilir. Dispozisiyaya diqqətlə nəzər salsaq görərik ki, Cinayət Məcəlləsinin 263-cü maddəsində nəzərdə tutulan nəticələr baş verən hallarda nəqliyyat vasitəsini idarə edən və ya hərəkəti və ya nəqliyyat vasitəsinin istismarı qaydalarını pozan şəxsin hadisə yerindən qaçmasına cinayət məsuliyyəti səbəb olur.

Başqa bir misalı nəzərdən keçirək. Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinə əsasən qanunvericiliyə və ya xüsusi qaydalara müvafiq olaraq xəstəyə kömək etməyə borclu olan tibb işçisi tərəfindən üzrlü səbəblər olmadan xəstəyə yardım göstərilməməsi nəticəsində onun sağlamlığına az ağır zərər vurma cinayət hesab edilir. Dispozisiyadan görüldüyü kimi, hər hansı şəxsin xəstəyə kömək göstərməməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. Burada cinayətin subyektivi ümumi əlamətləri ilə yanaşı, həmin şəxsin xəstəyə kömək göstərməyə borclu olan tibb işçisi olması tələb olunur.

Bundan başqa, xüsusi subyektivi nəzərdə tutan cinayətlərə Cinayət Məcəlləsinin 143, 146.2, 149, 179, 274, 276, 295, 298 və s. maddələrini göstərmək olar.

Cinayətin subyektiv cəhətinin qəsd və ya ehtiyatsızlıq kimi əsas əlamətləri bütün cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulur (CM, mad. 24). Subyektiv cəhətin əlavə əlamətləri

hesab edilən cinayətin motiv və məqsədindən istifadə etməklə, qanunverici bir sıra cinayət tərkiblərinin qurulmasını təmin edir. Qanunverici motiv və məqsəd kimi, əlamətlərdən istifadə etməklə, həm əsas tərkiblərin, həm də cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkiblərin qurulmasına nail olur. Bunu aşağıdakı misallar da izah edir. Cinayət Məcəlləsinin 30.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin tamah motivi ilə edilməsi tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Əgər həmin hərəkətlər tamah motivi və ya sair şəxsi maraq üzündən törədirsə, əməl cinayət hesab edilmir. Göründüyü kimi, qanunverici motivini dispozişiyaya daxil etməklə, əsas tərkibin yaradılmasına nail olmuşdur.

Cinayət Məcəlləsinin 193-cü maddəsinə diqqət yetirsək görərik ki, qanunverici məqsədi dispozişiyaya daxil etməklə, əsas tərkibin qurulmasını təmin etmişdir. Qanunun göstərişinə görə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmə niyyəti olmadan, müəssisə və ya digər hüquqi şəxsin yaradılması (xeyli miqdarda ziyan vurulan hallarda) o vaxt cinayət hesab edilir ki, bu hərəkətlər kredit almaq, rüsumlardan azad olmaq və ya digər əmlak mənfəəti əldə etmək, yaxud qadağan edilmiş fəaliyyəti gizlətmək məqsədilə edilmiş olsun.

Yuxarıdakı misallardan aydın olur ki, cinayət tərkibinin əlavə əlamətlərinin (fakultativ əlamətlər) əsas əlamətlərlə (əsas əlamətlər) yanaşı, həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyəti az deyildir.

Cinayət tərkibinin əlavə əlamətlərinin əhəmiyyətini ümumi formada aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Əlavə əlamətlər cinayət hüquq normasının dispozişiyasında nəzərdə tutulan hallarda bu əlamətlər cinayət tərkibləri üçün zəruri əlamətə çevrilir və cinayətin tövsif edilməsində iştirak edir;
2. Əlavə əlamətlər tərkibə daxil olduğu hallarda həmin tərkiblə məsuliyyət həll edilərkən, cinayət hesab edilən əməl cinayət olmayan əməllə fərqləndirilir;
3. Əlavə əlamətlər cəzanı ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan tərkiblərə daxil olduğu hallarda cinayətin ağır növü olan sadə növündən fərqləndirilir;
4. Əsas əlamətlər cinayət tərkibinə daxil edilməsə də, Cinayət Məcəlləsinin 59 və 61-ci maddələrində müvafiq olaraq cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hal kimi nəzərdə tutulduqda, bu əlamətlər cəza təyini zamanı məhkəmə tərəfindən nəzərə alınır.

Sual 3. Cinayət tərkibinin növləri

Cinayət tərkiblərinin müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifi aparıla bilər. Cinayət hüququnda cinayət tərkiblərinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, tərkib əlamətlərinin qanunda təsviri üsuluna, habelə cinayətin obyektiv cəhətini nəzərdə tutan tərkib əlamətlərinin quruluşuna görə təsnifinə daha çox rast olunur.

İctimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayət tərkibləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- a) əsas tərkiblər;
- b) cəzanı yüngülləşdirən halları nəzərdə tutan tərkiblər;
- c) cəzanı ağırlaşdıran halları nəzərdə tutan tərkiblər;

Əsas tərkiblər o tərkiblərdir ki, onlarda nə cəzanı ağırlaşdıran, nə də yüngülləşdirən halları xarakterizə edən tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmamışdır. Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin əksər maddələrinin bəndlərində nəzərdə tutulan cinayət tərkibləri buna misal ola bilər.

Cəzanı yüngülləşdirən halları nəzərdə tutan tərkiblər o tərkiblərdir ki, burada əsas tərkibə daxil olan əlamətlərlə yanaşı, cəzanı yüngülləşdirən halları müəyyən edən tərkib əlamətləri də öz əksini tapmışdır. Cinayət Məcəlləsinin 121-123, 129, 130-cu maddələrini buna misal göstərmək olar. 121-123-cü maddələrin əsasında 120.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuş qəsdən adam öldürmə cinayət tərkibi durur, lakin bununla yanaşı, həmin maddələrdə cəzanı yüngülləşdirən cinayət tərkibi əlamətləri də öz əksini tapmışdır. Bu əlamətlər müvafiq olaraq ananın yeni doğduğu uşağı öldürməsi, qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən uşaq öldürmə və zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmədir.

Cəzanı ağırlaşdıran halları nəzərdə tutan tərkiblər o tərkiblərdir ki, burada əsas tərkib əlamətləri ilə yanaşı, cəzanı ağırlaşdıran halları müəyyən edən tərkib əlamətləri öz əksini tapmışdır.

Tərkib əlamətlərinin qanunda təsviri üsuluna görə cinayət tərkibləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- a) sadə tərkibli;
- b) mürəkkəb tərkibli;
- c) alternativ tərkibli;

Təqsirin bir formasını nəzərdə tutan, bir nəticə doğuran və ya bir obyektə qəsd edən cinayət əməllərini nəzərdə tutan cinayət tərkibləri sadə cinayət tərkibləri adlanır. Məsələn, oğurluq (mad. 177.1.), qəsdən adam öldürmə (mad. 120.1.), ədalət

mühakiməsinin və ibtidai istintaqın həyata keçirilməsinə mane olma (mad. 286.1.), rüşvət vermə (mad. 312.1.).

Mürəkkəb tərkibli cinayətlər o cinayətlərdir ki, bu tərkiblərdə iki obyektə qəsd edilməsi, cinayətin bir neçə hərəkətlə edilməsi, təqsirin iki forması bir-biri ilə bağlı olan iki və daha artıq nəticə nəzərdə tutulur. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 181-ci maddəsinə diqqət yetirsək görərik ki, bu tərkiblə cinayət qanunvericiliyi ilə ayrı-ayrılıqda mühafizə olunan iki obyektə qəsd edilməsi nəzərdə tutulur (şəxsin həyatı və sağlamlığı, eləcə də mülkiyyəti).

Təqsirin hər iki formasını nəzərdə tutan cinayət tərkibinə Cinayət Məcəlləsinin 263-cü maddəsində nəzərdə tutulan tərkibi misal göstərmək olar. Bu tərkibə görə nəticəyə psixi münasibət bütün hallarda təqsirin ehtiyatsız formasında olmalıdır, lakin yol hərəkəti və ya nəqliyyatın istismarı qaydaları bir halda qəsdən, digər halda isə ehtiyatsızlıqdan törədilə bilər.

Cinayətin bir neçə hərəkətlə edilməsini nəzərdə tutan tərkibə misal olaraq Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsini göstərmək olar.

İki və daha artıq nəticəni nəzərdə tutan cinayət tərkiblərinə misal olaraq Cinayət Məcəlləsinin 116 və 126.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkiblərini göstərmək olar.

Alternativ cinayət tərkiblərini nəzərdə tutan cinayət hüquq normalarında iki və daha artıq hərəkət aktı nəzərdə tutulur ki, bu hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilməsi ilə cinayət başa çatmış hesab edilir və şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün əsas yaranır. Buna misal olaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 126.1 və 274-cü maddələrini göstərmək olar.

Cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən və tərkibə daxil olan əlamətlərin quruluşuna görə cinayət tərkiblərinin üç növü fərqləndirilir:

- a) maddi tərkib;
- b) formal tərkib;
- c) kəskin tərkib (qısaltılmış);

Əməlin cinayət hesab edilməsi həmin əməlin ictimai təhlükəlilik əlamətinə əsaslandığı üçün yuxarıda aparılan bölgünü şərti olaraq qəbul etmək lazımdır. Çünki, cinayət hüququ cinayətin ancaq maddi anlayışını qəbul edir. Belə bölgünün aparılması cinayət tərkiblərinin daha dərinədən öyrənilməsi məqsədinə xidmət edir.

Qeyd edildiyi kimi, cinayətin obyektiv cəhətinin əsas elementi hesab edilən hərəkət və ya hərəkətsizlik əksər hallarda Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normalarında öz əksini tapır. Lakin, bir sıra cinayət tərkiblərinin qurulmasında

qanunverici əməli hərəkət və ya hərəkətsizlik zamanı ictimai təhlükəli hesab edir ki, normanın dispozisiyasında nəzərdə tutulmuş nəticə baş vermiş olsun. Belə tərkiblər üzrə məsuliyyət məsələsi həll edilərkən, törədilmiş əməllə yanaşı, nəticənin baş verməsi, eləcə də əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olub-olmaması araşdırılmalıdır. Əgər əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə yoxdursa, onda həmin tərkibə görə məsuliyyət yarana bilməz. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 126.3-cü maddəsi qəsdli sağlamlığa ağır zərər vurmanın ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olmanı cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkib kimi nəzərdə tutmuşdur. Tutaq ki, qəsdən sağlamlığına ağır zərər vurulmuş şəxs xəstəxanada yatarkən ölmüşdür. Məhkəmə tibb ekspertizasının rəyinə görə xəstənin ölümünə səbəb onun xəsarət alması deyil, başqa bir xəstəliyi olmuşdur. Göründüyü kimi, əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə olmadığı üçün qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmuş şəxsin məsuliyyəti Cinayət Məcəlləsinin 126.3-cü maddəsi ilə yaranmayacaqdır.

Formal tərkibli cinayətlər o cinayətlərdir ki, cinayət hüquq normasının dispozisiyasında obyektiv cəhətin əsas əlamətləri hesab edilən hərəkət və ya hərəkətsizlik öz əksini tapır və burada nəticəyə dair heç bir göstəriş olmur. Belə olan halda hər hansı bir nəticənin baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq, hərəkət və ya hərəkətsizliyin edildiyi andan cinayət başa çatmış hesab edilir. Buna misal olaraq Cinayət Məcəlləsinin 117, 148, 149, 164 və s. maddələrini göstərmək olar.

Kəsik (qısaldılmış) tərkiblər məlum olduğu kimi, qanunverici əməlin ictimai təhlükəliliyini nəzərə alaraq, onu cinayət qanununda cinayət kimi nəzərdə tutur. Həm də əksər hallarda qanunverici əməli nəticədən asılı edərək cinayət hesab edir. Lakin bir sıra əməllər vardır ki, onları bilavasitə törətməyə yönəlmiş hərəkətlər və ya həmin hərəkətlərin törədilməsi üçün edilən hazırlıq hərəkətləri özü-özlüyündə ictimai təhlükəli olur. Buna görə də qanunverici həmin cinayətlərin bitmə anını hazırlıq və yaxud cinayətə cəhd mərhələsinə çəkir. Belə tərkiblər cinayət hüququnda kəsik tərkiblər adlanır. Buna misal olaraq Cinayət Məcəlləsinin 7 və 181-ci maddələrini göstərmək olar.

NƏTİCƏ

Beləliklə, 5 sayılı mövzuya yekun vurduq və qeyd etdik ki, əməli cinayət kimi xarakterizə edən, cinayət qanununda nəzərdə tutulan obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmuyuna cinayət tərkibi deyilir.

Cinayət tərkibinin əhəmiyyətindən danışarkən, qeyd etdik ki, cinayət tərkibinin öyrənilməsi cinayət hesab edilən əməli cinayət olmayan əməldən fərqləndirməyə, oxşar tərkiblər arasında fərqli cəhətləri müəyyən etməyə, eləcə də konkret əməli tövsif etmək üçün uyğun cinayət hüquq normasını seçməyə imkan verir.

Cinayət tərkibinin əlamətlərindən danışarkən qeyd etdik ki, cinayət tərkibinin obyektiv və subyektiv əlamətləri vardır. Obyektiv əlamətlərə cinayətin obyektini və obyektiv cəhətini, subyektiv cəhətinə isə cinayətin subyektini və subyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlər daxildir.

Cinayət tərkibinin təcrübi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onların aşağıdakı kimi təsnifatını apardıq.

İctimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə:

- a) əsas tərkib;
- b) cəzanı ağırlaşdıran halı müəyyən edən tərkib;
- c) cəzanı yüngülləşdirən halı müəyyən edən tərkib;

Tərkib əlamətlərinin qanunda təsviri üsuluna görə:

- a) sadə tərkibli;
- b) mürəkkəb tərkibli;
- c) alternativ tərkibli;

Konstruksiyasına (quruluşuna görə):

- a) maddi tərkibli;
- b) formal tərkibli;
- c) kəsik (qısaldılmış) tərkibli;